

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

مقایسه‌ی حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی امروزی با حرف اضافه‌ی /ba/ در گویش سنندجی از زبان کردی

1- یدالله منصوری 2- صمد کلانی

1- دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی

2- دانشجوی کارشناسی ارشد زبان‌های باستانی ایران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی

Email:(y_mansouri@sbu.ac.ir)

Email:(samad.kalani@gmail.com)

چکیده

در این پژوهش سعی شده تا با مقایسه‌ی حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی امروزی با حرف اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی (گویش سنندجی) به فهم بهتر نقش این حروف اضافه و همچنین به یافتن ارتباط ریشه‌ای آن‌ها کمک شود. پس از مقایسه‌ی واجی، معانی کاربردهای «به» در زبان فارسی امروزی بررسی و امکان استفاده از /ba/ در زبان کردی در آن کاربردها بررسی، و سپس با توجه به ریشه‌ی حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی، ریشه‌ی احتمالی حرف اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی بازسازی شده‌است.

کلمات کلیدی: حرف اضافه، حرف اضافه «به»، زبان فارسی، زبان کردی، گویش سنندجی

1. مقدمه

مطالعه‌ی حروف اضافه، همانند دیگر مقوله‌های دستوری، برای شناخت زبان فارسی و دیگر زبان‌های ایرانی ضروری است. حرف اضافه‌ی «به» یکی از پرکاربردترین حروف اضافه در زبان فارسی است که علاوه بر پر بسامد بودن در کاربردهای معنایی گوناگونی نیز به کار می‌رود. مقایسه‌ی این حرف اضافه با حروف اضافه‌ی نزدیک به آن در دیگر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی می‌تواند به فهم بهتر نقش آن در زبان فارسی و همچنین کشف سابقه‌ی تحول آن کمک کند.

حرف‌ها تکواژها، واژه‌ها یا گروه‌هایی هستند که معنای مستقلی ندارند (1). حرف اضافه مقوله‌ای است واژگانی که نوعاً با یک گروه اسمی تلفیق می‌شود و گروه حرف اضافه‌ای را می‌سازد (2). حرف اضافه هسته‌ی گروه حرف اضافه‌ای است و گروه اسمی وابسته‌ی آن به شمار می‌آید (2)، که توسط حرف اضافه به فعل، صفت برتر، اسم‌های جمع یا نظایر آن نسبت داده می‌شود (1). به عبارت دیگر، حرف اضافه رابطه‌ی میان وابسته‌ی خود و دیگر عناصر موجود در جمله را نشان می‌دهد (2). برخی دستوری‌پژوهان گروه اسمی بعد از حرف اضافه را متمم می‌نامند (2). در زبان فارسی علی‌رغم آنکه زبانی پیش اضافی تلقی می‌شود و اغلب حروف اضافه قبل از گروه اسمی قرار می‌گیرند حداقل نقش نمای مفعول صریح (را) در این زبان به شکل پس اضافه ظاهر می‌شود (3). البته غالب دستوری‌پژوهان آن را حرف اضافه به شمار نمی‌آورند (2). در نتیجه می‌توان تصریح کرد که حروف اضافه در زبان فارسی پیش اضافه

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هستند. در زبان کردی پیش اضافه‌های ساده، همانند فارسی، پیش از گروه اسمی قرار می‌گیرند. ممکن است برخی از پیش اضافه‌ها به همراه پس اضافه به کار روند (4). برخی پژوهش‌گران در این حالت آن‌ها را پیرا اضافه نامیده‌اند (5). حرف اضافه‌ی «به» یکی از حروف اضافه‌ی پر کاربرد در زبان فارسی است. این حرف اضافه علاوه بر پر بسامد بودن، در کاربردهای معنایی گوناگونی نیز به کار می‌رود. حرف اضافه‌ی /ba/ نیز در زبان کردی یکی از پیش اضافه‌های ساده است (4)، که از نظر آوایی و کاربردی نزدیک‌ترین حرف اضافه به «به» در فارسی است.

2. پیشینه‌ی پژوهشی

نویسندگان کتاب‌های دستور زبان فارسی حرف اضافه‌ی «به» را معرفی کرده و توضیح داده‌اند. از میان این کتاب‌ها به ذکر چند مورد در ذیل بسنده می‌شود.

لازار (6) «به» را به عنوان یکی از حروف اضافه معرفی کرده‌است.

ناتل خانلری (7) حروف اضافه را معرفی و مثال‌هایی از «به» ارائه کرده‌است. او در اثر دیگری (8) حرف اضافه‌ی «به» را از دیدگاه تاریخی بررسی و کاربردهای آن را در متون فارسی دری دسته بندی کرده‌است.

ابوالقاسمی (9) سابقه‌ی تاریخی این حرف اضافه را در زبان‌های فارسی دری، ایرانی میانه‌ی غربی و ایرانی باستان بررسی و برخی کاربردها را در آن زبان‌ها ذکر کرده‌است.

انوری و احمدی‌گیوی (1) «به» را به عنوان یک حرف اضافه‌ی ساده معرفی و کاربردهای آن را دسته بندی کرده‌اند. از میان پژوهش‌هایی که به بررسی حروف اضافه در زبان فارسی امروزی اختصاص دارند، منتخبی از مواردی که به حرف اضافه‌ی «به» به طور خاص پرداخته‌اند در ادامه ذکر می‌شوند.

رضویان و خانزاده (10) معانی مختلف حرف اضافه‌ی «به» را از منظر معنی‌شناسی شناختی بررسی و با استفاده از رویکرد چند معنایی سامان‌مند تایلر و ایوانز شبکه‌ی معنایی آن را براساس مفاهیم متمایز مشتق از مفهوم اولیه‌ی «به» استخراج کرده‌اند. براساس نتایج آن‌ها، مفهوم اولیه‌ی این حرف اضافه «الصاق و ارتباط» است. بخشی از نتایج ایشان در دسته بندی مفاهیم مرتبط با این حرف اضافه که در پژوهش حاضر استفاده شده است در ادامه در بخش بررسی از دیدگاه معنایی ذکر می‌شود.

قصاب‌پور و همکاران (11) به بررسی تطبیقی حرف اضافه‌ی «به» در تاریخ بلعمی با حرف جرّ «باء» در زبان عربی پرداخته‌اند. ایشان سیزده معنی مشترک، هفده معنی خاص «به» و پنج معنی خاص «باء» شناسایی کرده‌اند.

علی‌نژاد و آراین‌پور (12) شبکه‌ی معنایی حرف اضافه‌ی «به» را در داستان بیژن و منیژه از شاهنامه از منظر شناختی و با استفاده از رویکرد چند معنایی سامان‌مند تایلر و ایوانز استخراج کرده‌اند. ایشان معانی مختلف این حرف اضافه را در قالب ساختاری و شعاعی و در خوشه‌های معنایی «الصاق و اتصال»، «مخاطب قراردادن و ایجاد ارتباط»، «استعانت و واسطه»، «تعلیل» و «مصاحبت و همراهی» حول معنای سرنمونی «الصاق و اتصال» استخراج کرده‌اند.

بادامدردی و همکاران (13) به بررسی میدانی تأثیر رویکرد شناختی نسبت به روش سنتی بر یادگیری برخی از مفاهیم پربسامد حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی پرداخته‌اند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

3. طرح مسأله

در این پژوهش ابتدا حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی با حرف اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی از دیدگاه واج شناسی مقایسه شده است. سپس معانی مختلفی که این حرف اضافه در زبان فارسی بین اجزاء کلام ایجاد می‌کند مشخص شده و مواردی که امکان استفاده از حرف اضافه‌ی مذکور در زبان کردی وجود دارد به عنوان کاربردهای معنایی مشترک شناسایی شده‌اند. در نهایت این دو حرف اضافه از نظر ریشه شناسی و بر پایه‌ی دستور تاریخی زبان فارسی بررسی شده‌اند. بررسی در این پژوهش برای زبان فارسی به زبان فارسی امروزی و برای زبان کردی به گویش سنندجی محدود شده است.

4. علائم واج نویسی

در این نوشتار، نشانه‌های /b/، /p/، /d/، /m/، /h/، /r/ و /n/ به ترتیب برای نشان دادن واح‌های همخوان «ب»، «پ»، «د»، «م»، «ه»، «ر» و «ن» و از نشانه‌ی /a/ برای نشان دادن فتحه استفاده شده‌اند. از تفاوت‌های آوایی این واح‌ها در زبان‌ها صرف نظر شده است. همچنین نشانه‌ی /e/ برای نشان دادن کسره در زبان فارسی امروزی و از نشانه‌های /ē/ و /ō/ برای یای مجهول و واو مجهول در فارسی میانه و کردی استفاده شده است. از علامت* برای مشخص کردن صورت فرضی واژه‌هایی که در زبان‌های امروزی باقی نمانده‌اند و در متون بازمانده از زبان‌های خاموش نیز یافت نشده‌اند استفاده شده است.

5. بررسی از دیدگاه واج شناسی

حرف اضافه‌ی «به» در زبان فارسی امروزی از یک هجا، /be/، و آن از همخوان /b/ و واکه‌ی /e/ تشکیل شده است. در زبان فارسی گفتاری ضمائر شخصی متصل ممکن است در جایگاه متمم به این حرف اضافه متصل شوند. در این صورت واج /h/ بین آن‌ها اضافه می‌شود. در این حالت واکه‌ی ضمائر متصل همگی /e/ خواهند بود. چنان‌که در /be/+am/=behem/ چنین است. در نوشتار «به» در اتصال به «آن»، «این»، «او» و «ایشان» ممکن است به صورت «بدان»، «بدین»، «بدو» و «بدیشان» به کار رود (1).

حرف اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی از یک هجا /ba/ و آن از همخوان /b/ و واکه‌ی /a/ تشکیل شده است. اگر متمم این حرف اضافه یکی از ضمائر شخصی متصل باشند، این حرف اضافه به صورت /pē/ تغییر می‌کند. اگر حرف اضافه‌ی /ba/ پیش از ضمائر سوم شخص، ضمائر اشاره، صفت‌های اشاره یا قیدهای مکان /ēra/ (اینجا) و /ēna/ (آنجا) قرار گیرد، واکه‌ی /a/ حذف شده و حرف اضافه به شکل /b/ ظاهر می‌شود (4).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

6. بررسی از دیدگاه معنایی

گفته شد که حروف معنای مستقل ندارد. بلکه بین اجزاء جمله ارتباط معنایی ایجاد می‌کنند. در این پژوهش و در دیگر پژوهش‌های مورد استفاده در آن، از این ارتباط معنایی که به وسیله‌ی حرف اضافه ایجاد می‌شود به تسامح به «معنی حرف اضافه» یاد شده‌است. به عبارت دیگر، منظور از معنی حرف اضافه در حقیقت معنایی است که این حرف بین اجزاء جمله ایجاد می‌کند. برای بررسی معنای مختلف حرف اضافه‌ی «به» از معنی‌هایی استفاده می‌شود که رضویان و خانزاده (10) مشخص کرده‌اند. ایشان از میان معنای ذکر شده در فرهنگ سخن، معین و دهخدا چهارده مورد را که در فارسی امروزی کاربرد دارند استخراج کرده‌اند. سپس با بررسی و دسته بندی این معنای، آن‌ها را به نه معنای متمایز کاهش داده‌اند. با توجه به نتایج پژوهش حاضر، لازم است دو اصلاح در دسته بندی ایشان صورت گیرد و معنای «برای» و «سوگند» که توسط آن پژوهشگران به ترتیب با معنای «مخاطب سازی» و «مقصد» یکی دانسته شده‌بودند به عنوان دو معنای متمایز در نظر گرفته شوند. به این ترتیب یازده معنای متمایز برای این حرف اضافه در نظر گرفته شد: 1. الصاق و ارتباط؛ 2. مقصد؛ 3. بر روی؛ 4. مخاطب سازی؛ 5. برای؛ 6. سازگاری و مطابقت؛ 7. بر عوض/مقابل/برابر؛ 8. توالی و ترتیب؛ 9. تعلیل؛ 10. استعانت؛ 11. سوگند.

این ده معنی در گویش سنندجی با استفاده از پیکره‌های در دسترس و همچنین شم زبانی پژوهشگران ارزیابی و امکان استفاده از حرف اضافه‌ی /ba/ برای آن‌ها بررسی شد. برای صحت گذاری نتایج بدست آمده از پنج گویشور سنندجی نیز استفاده شد. نتایج بررسی نشان داد که از میان معنای حرف اضافه‌ی «به» در فارسی، برای نه معنی، در زبان کردی حرف اضافه‌ی /ba/، برای یک معنی حروف اضافه‌ی دیگر و برای یک معنی در برخی موارد حرف اضافه‌ی /ba/ و در بقیه‌ی موارد دیگر حروف اضافه استفاده می‌شوند. موارد اشتراک معنای شماره‌های 1، 3، 4، 6، 7، 8، 9، 10 و 11 هستند. در مورد معنی 5 (برای) حروف اضافه‌ی دیگر به کار می‌روند. در مورد معنی 2 (مقصد) در بیشتر موارد حروف اضافه‌ی دیگر و در برخی موارد /ba/ به کار می‌رود.

مشخص شد که در زبان کردی (گویش سنندجی) برای معنای «مخاطب سازی» و «سوگند» حرف اضافه‌ی /ba/، برای معنای «برای» حروف دیگر و برای حرف اضافه‌ی «مقصد» در بیشتر موارد حروف اضافه‌ی دیگر و در برخی موارد /ba/ استفاده می‌شوند. در نتیجه یکی دانستن گروه معنایی «مخاطب سازی» با «برای» و گروه معنایی «سوگند» با «مقصد» لاقبل برای زبان کردی توجیه پذیر نیست. همچنین برای بررسی احتمال اینکه بتوان گروه معنایی «مقصد» را به دو گروه تفکیک کرد که برای هر کدام یکی از حروف اضافه‌ی زبان کردی به کار برود به پژوهشی جامع و مختص به معناشناسی حروف اضافه در زبان کردی نیاز است.

7. بررسی از دیدگاه ریشه شناسی

حرف اضافه‌ی «به» در فارسی دری /ba/da می‌شده‌است و از صورت /pad/ در فارسی میانه به زبان فارسی رسیده‌است (14). که خود در فارسی باستان /paiti/ بوده‌است (15). سه واژه‌ی مذکور در هر سه دوره پیش اضافه بوده‌اند (16)، (17)، (2). سابقه‌ی مذکور، برای هر دو صورت نوشتاری «به» و «بد-» صادق است (9). دال را در صورت دوم می‌توان بازمانده‌ی واج آخر در صورت فارسی میانه دانست.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

با توجه به شباهت آوایی پیش اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی با «به» در فارسی و خصوصاً فارسی دری، همچنین قرابت معنایی و کاربردی آن‌ها، می‌توان این دو حرف اضافه را هم ریشه و هر دو را از صورت فارسی میانه‌ی /pad/ دانست. به بیان دقیق‌تر می‌توان به وجود واژه‌های مشابه با صورت فارسی میانه، در سابقه‌ی زبان کردی اطمینان داشت.

دلیل دیگر برای حصول اطمینان از این ادعا، وجود صورت /pē/ برای این حرف در زبان کردی است. با قبول وجود صورت /pad/ در سابقه‌ی زبان کردی، به نظر می‌رسد ابتدا با تبدیل /d/ به /y/ صورت /pay/ حاصل شده و سپس با تبدیل /ay/ به /ē/ به شکل نهایی /pē/ رسیده است. می‌دانیم که تبدیل /d/ پس از واکه‌ها به /y/، همچنین تبدیل /ay/ به /ē/ در زبان‌های ایرانی سابقه دارد (9)، (18)، (19). شواهدی از بازماندن /p/ در فارسی امروزی نیز وجود دارد. در چند کلمه که در اصل کلمه‌ی مرکب بوده‌اند، این حرف اضافه به صورت /pa-/ باقی مانده است. مانند: پدید، پدیدار، پنداشتن، پنهان (8).

8. نتیجه گیری

از نظر واجی نشان داده شد که حرف اضافه‌ی /ba/ در زبان کردی به حرف اضافه‌ی «به» در فارسی امروزی شباهت و با تلفظ آن در فارسی دری مطابقت دارد. پس از مقایسه‌ی این دو حرف اضافه از دیدگاه معنایی، مشخص شد که در بیشتر کاربردهای حرف اضافه‌ی «به» در فارسی، در کردی نیز حرف اضافه‌ی /ba/ به کار می‌رود. هر چند این نتیجه به تطابق کامل بین معانی این دو حرف اضافه نرسید، اما نشان داد که قرابت معنایی کاربردهای این دو حرف اضافه برای یکی دانستن خاستگاه آن‌ها یا لااقل در نظر گرفتن احتمال آن کفایت. در نهایت با توجه به نتایج مذکور، از دیدگاه ریشه شناسی نشان داده شد که ریشه‌ی هر دوی این حروف اضافه به احتمال یکی است. شایان ذکر است که این نوشتار حاصل یافته‌های اولیه‌ی پژوهش مفصلی است که این پژوهشگران در مورد مقایسه‌ی دستور زبان کردی با دستور تاریخی زبان فارسی به طور عام، و مقایسه‌ی حروف اضافه‌ی زبان فارسی با همین حروف در زبان کردی به طور خاص در دست انجام دارند.

9. مراجع

1. انوری، حسن و احمدی گیوی، حسن، دستور زبان فارسی 2، ویرایش چهارم، انتشارات فاطمی، تهران، 1390.
2. طباطبائی، علاءالدین، فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی، فرهنگ معاصر، تهران، 1395.
3. گلفام، ارسلان، اصول دستور زبان، سمت، تهران، 1398.
4. MacKenzie, D. N. *Kurdish Dialect Studies*, Oxford University Press, London, 1961, Vol. I.
5. دبیر مقدم، محمد، رده‌شناسی زبان‌های ایرانی، سمت، تهران، 1392.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

6. Lazard, G. *Grammaire du persan contemporain*, Librairie C. Klincksieck. II. Rue de Lille. II., Paris, 1957.
7. ناتل خانلری، پرویز، دستور زبان فارسی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، 1355.
8. -----، تاریخ زبان فارسی، نشر نو، تهران، 1348.
9. ابوالقاسمی، محسن، دستور تاریخی زبان فارسی، سمت، تهران، 1398.
10. رضویان، حسین و خانزاده، معصومه، چندمعنایی حرف اضافه "به" در زبان فارسی با رویکرد معنی شناسی شناختی، شماره 7، فصلنامه مطالعات زبان و گویشهای غرب ایران، دانشگاه رازی کرمانشاه، زمستان 1393، جلد سال دوم، ص. 57-79.
11. قصاب پور، زهره و همکاران، مقایسه معانی حرف اضافه «به» در تاریخ بلعمی با حرف جر «باء» در زبان عربی، شماره 20، نشریه ادبیات تطبیقی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، بهار و تابستان 1398، سال 11.
12. علی نژاد، مریم و آرین پور، مهلا، رویکرد معناشناسی شناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی، زبانشناخت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، بهار و تابستان 1398، شماره اول، سال دهم، ص. 63-79.
13. بادامدری، زهرا و همکاران، کاربرد طرح واره های تصویری در آموزش حروف اضافه؛ مطالعه ی موردی حرف اضافه ی «به» در زبان فارسی، جستارهای زبانی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، فروردین و اردیبهشت 1401، ش 1 (پیاپی 67)، ص. 597-628.
14. حسن دوست، محمد، فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی، نشر ماهریس، تهران، 1399.
15. منصورى، یدالله، فرهنگ زبان پهلوی (پهلوی-فارسی-انگلیسی)، مرکز چاپ و نشر دانشگاه شهید بهشتی، تهران، 1396-1400.
16. Kent, R.G. *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, 1950.
17. Brunner, Ch. J. *A Syntax of Western Middle Iranian*, Caravan Books, Delmar, New York, 1977.
18. Horn, P. *Neupersische Schriftsprache*, Walter de Gruyter GmbH, Strassburg, 1898.
19. Hubschmann, H. *Persische Studien*, Verlag von Karl J. Trubner, Strassburg, 1895.